O`QUVCHILARNING KOGNITIV KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Chichiq davlat pedagogika universiteti doktoranti
Bekchanova Sabohat Matrasulovna
sabohat@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o`quvchilarda kognitiv kompetensiyalarni (tahlil, sintez, muammoli fikrlash, refleksiya, mustaqil qaror qabul qilish) mustaqil ishlar orqali rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari ko`rib chiqilgan, kognitiv yondashuv, kompetentlik modeli va mustaqil ishning roli o`rganilgan.

**Kalit so`zlar**: kognitiv kompetensiyalar, mustaqil ish, pedagogik model, refleksiya, muammoli o`qitish, barqaror rivojlanish, individual yondashuv, muammoli vazifalar.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы и практические механизмы развития когнитивных компетенций (анализ, синтез, решение проблем, рефлексия, самостоятельное принятие решений) у учащихся посредством самостоятельной работы, изучается когнитивный подход, модель компетенций и роль самостоятельной работы.

Ключевые слова: когнитивные компетенции, самостоятельная работа, педагогическая модель, рефлексия, проблемно-ориентированное обучение, устойчивое развитие, индивидуальный подход, проблемные задачи.

Abstract: The article examines the theoretical foundations and practical mechanisms of developing cognitive competencies (analysis, synthesis, problem-solving, reflection, independent decision-making) in students through independent work, studies the cognitive approach, competency model, and the role of independent work.

Keywords: cognitive competencies, independent work, pedagogical model, reflection, problem-based learning, sustainable development, individual approach, problem tasks**.**

KIRISH

Zamonaviy ta`limda kognitiv kompetensiyalar (idrok, fikrlash, xotira, muammolarni hal qilish va refleksiya) shaxsni mustaqil va ijodiy rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Mustaqil ishlar – bu o`quvchi/talabaning o`qituvchi rahbarligida, lekin o`z-o`zini boshqarish asosida bajaradigan faoliyati bo`lib, u kognitiv jarayonlarni faollashtiradi. O`zbekiston Respublikasining “Xalq ta`limini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” va oliy ta`lim standartlarida mustaqil ish va kompetentlikka asoslangan yondashuv ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu maqola mavzuga oid adabiyotlarni keng tahlil qilib, samarali mexanizmni taklif etadi.

MDH olimlari mustaqil ishni kognitiv kompetensiya shakllantirishning asosiy vositasi deb hisoblaydi. L.V.Semina dissertatsiyasida mustaqil ishni “kognitiv kompetensiya” (motivatsion, poznavatel, refleksiv komponentlar) shakllantirish vositasi sifatida o`rganib, chet tili o`qitish misolida model taklif etadi. Model quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

muammolilik, individualizatsiya, refleksiya.

Mustaqil ish bosqichlari orqali reproduktivdan kreativ faoliyatga o`tish ta`minlanadi, natijada o`quvchilarning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilish qobiliyati oshadi.

METODOLOGIYA

V..D.Ketova va I.D.Stolbova ishida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning tashkiliy modeli (Ishikawa diagrammasi asosida) taklif etilgan. Model ta`lim muhiti, fan o`qitish shakllari, innovatsion mexanizmlar (loyihalar, olimpiadalar, xakatonlar) va nazoratdan iborat. Mustaqil ish loyihaviy va tadqiqot faoliyati orqali kognitiv qobiliyatlarni (xotira, diqqat, mantiqiy fikrlash) rivojlantiradi, Bloom taksonomiyasi bo`yicha darajalarni farqlaydi.

O`zbekiston olimlari kognitiv kompetensiyalarni mustaqil ish bilan bog`lab, amaliy metodikalarni taklif etadi. D.Q.Mamatov bo`lajak o`qituvchilar misolida pedagogik-psixologik omillarni (yosh xususiyatlari, motivatsiya, fikriy operatsiyalar: tahlil, sintez, qiyoslash) tahlil qilib, mustaqil ishlarni kompyuter grafikasi orqali tashkil etishni tavsiya etadi. Mustaqil topshiriqlar fazoviy tasavvur va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi.

I.J.Mengnorov tasviriy san`at darslarida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini o`rganib, mustaqil kuzatish, muammoli masalalar yechish va ijodiy loyihalarni (qalamtasvir, kompozitsiya) asos qiladi. Mustaqil ish pedagogning o`zini o`zi rivojlantirishida ham muhim: ilg`or tajribalarni mustaqil o`rganish.

M.X.Xudoynazarova 5–9-sinflarda kognitiv jarayonlarni shakllantirishda mustaqil bilim tartibga solish va manbalarni tahlil qilishni ta`kidlaydi. Elektron vositalar va virtual laboratoriyalar mustaqil ishlarni samarali qiladi.

X.U.Babayeva va boshqalar o`quvchilarda kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishni mustaqil tadqiqotlar orqali bog`laydi.

Adabiyotlarda mustaqil ishni kognitiv kompetensiya bilan bog`lovchi ishlar ko`p: loyihaviy faoliyat, muammoli vazifalar va refleksiya orqali o`quvchilarning subyekt pozitsiyasi faollashadi. Bu O`zbekistonning raqamli ta`lim strategiyasiga to`liq mos keladi.

MUHOKAMA

O`quvchilarning kognitiv kompetentsiyasi — bu shunchaki bilimga ega bo`lish emas, balki o`sha bilimni qanday qabul qilish, qayta ishlash va muammolarni hal qilishda qo`llash qobiliyatidir. Uni rivojlantirish uchun ta`lim jarayonida quyidagi yo`nalishlarga e`tibor qaratish lozim:

1. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish

O`quvchi ma`lumotni tayyor holda qabul qilmasdan, uni tahlil qilishi kerak.

Metod: "Nima uchun?", "Agar shunday bo`lmasa-chi?" degan savollarni berishga o`rgatish.

Natija: Faktlarni bir-biridan ajratish va xulosa chiqarish ko`nikmasi shakllanadi.

2. Metakognitiv ko`nikmalar (O`z-o`zini anglash)

Bu o`quvchining o`z o`rganish jarayonini nazorat qilishi.

Amaliyot: O`quvchi o`ziga "Men buni qanday o`rgandim?", "Qayerda xato qildim?", "Yana qanday usulda yodlasam osonroq bo`ladi?" kabi savollarni berishi.

Natija: O`quvchi o`z ustida mustaqil ishlashni o`rganadi.

3. Muammoli ta`lim (Problem-based learning)

Darsda faqat nazariya emas, balki real hayotiy muammolarni yechish taklif etiladi.

Metod: Keys-stadi (vaziyatli o`yinlar) va loyihalar ustida ishlash.

Natija: Bilimning amaliy ahamiyatini tushunish va kreativ yechimlar topish.

4. Kreativlik va tasavvur

Kognitiv rivojlanish yangi g`oyalar yaratish bilan chambarchas bog`liq.

Metod: "Aqliy hujum", assotsiatsiyalar bilan ishlash, mantiqiy boshqotirmalar.

Natija: Miya neyron aloqalari mustahkamlanadi va fikrlash doirasi kengayadi.

5. Diqqat va xotirani mashq qildirish

Axborot oqimi kuchli davrda asosiy ma`lumotni saralab olish muhim.

Metod: Mnemonika (eslab qolish san`ati), vizuallashtirish (grafik organayzerlar, mental xaritalar).

Natija: Diqqatni jamlash va ma`lumotni uzoq muddatli xotirada saqlash yaxshilanadi.

Demak, kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishda o`qituvchi "ma`ruzachi" emas, balki **fasilitator** (yo`nalish beruvchi) bo`lishi lozim.

Yuqoridagi ma`lumotlarga asoslanib quyidagi mexanizmni taklif etamiz:

1.Diagnostika bosqichi (1–2 hafta): Testlar (Bloom taksonomiyasi bo`yicha), refleksiya anketalari va kognitiv qobiliyat bahosi. Har bir o`quvchi uchun individual profil yaratiladi.

2. Mustaqil ish marshruti ishlab chiqish: Individual reja – reproduktiv (mashqlar), produktiv (muammolar yechish), kreativ (loyihalar) bosqichlari. Masalan, fan darslarida mustaqil loyiha: “Atrof-muhit muammosini tahlil qilish va yechim taklif etish”.

3. Jarayon bosqichi:

- Muammoli vazifalar va kase-stadi.
- Loyihaviy ish (guruh yoki individual).
- Refleksiya jurnallari (“Bugun nima o`rgandim va qanday fikrladim?”).
- Raqamli vositalar (Moodle, Google Classroom, virtual laboratoriyalar).

4. Monitoring va korreksiya: Haftalik feedback, portfelio, natijalarni Bloom darajalari bo`yicha baholash. Zaif tomonlarni tuzatish.

Amaliy misollar:

-Boshlang`ich sinflar: Mustaqil kuzatish daftari (tabiat hodisalarini tahlil qilish) – idrok va xotirani rivojlantiradi.

-5–9 sinflar: Muammoli loyiha (“Aral dengizi muammosi va yechimlar”) – mustaqil manba tahlili, sintez va qaror.

-Oliy ta`lim: Chet tili yoki san`atda mustaqil ijodiy ish (Semina va Mengnorov tajribasi) – refleksiv komponentni oshiradi.

-Raqamli misol: Onlayn platformada individual vazifalar – avtomatik moslashtirish va darhol feedback.

Bu mexanizm o`quvchilarda kognitiv faollik, mustaqillik va ijodiy fikrlashni shakllantirib, ta`lim sifatini oshiradi. O`qituvchilar uchun maxsus treninglar tavsiya etiladi.

XULOSA

Kognitiv kompetentsiyani rivojlantirishda o`qituvchi "ma`ruzachi" emas, balki fasilitator bo`lishi, mustaqil ishlarni tashkil etishning kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishdagi samaradorligi oshirishga xizmat qiluvchi taklif etilgan mexanizm diagnostika, individual marshrut, mustaqil ish bosqichlari (reproduktiv → produktiv → kreativ) va monitoringdan iborat bo`lib, ta`lim sifatini oshirish va kognitiv faollikni oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI

1. Mamatov D.Q. Bo`lajak o`qituvchilarning kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirishda pedagogik va psixologik omillarning roli // CyberLeninka, 2023.
2. Mengnorov I.J. Tasviriy san`at darslarini tashkil etishda o`quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi // CyberLeninka, 2024.
3. Semina L.V. Samostoyatel`naya rabota kak sredstvo formirovaniya kognitivnoy kompetentnosti bakalavrov pri izuchenii inostrannogo yazyka: Diss. … kand. ped. nauk. 2013.
4. Ketova V.D., Stolbova I.D. Organizatsionnaya model` razvitiya kognitivnykh sposobnostey obuchayushchikhsya // CyberLeninka, 2024.
5. Xudoynazarova M.X. 5-9 sinf o`quvchilari kognitiv jarayonlari shakllanishida ta`lim va tarbiyaning pedagogik va psixologik o`rni // In-Academy, 2024.
6. Babayeva X.U. O`quvchilarda kognitiv kompetensiyalarni shakllantirish // Ilmiy anjumanlar, Chirchiq davlat pedagogika universiteti. www.edu.uz
7. Choriev R.K. Content Characteristics of Independent Work of Students // Scientia, 2021. www.edu.uz
8. Usenko I.S. Samostoyatel`naya rabota kak sredstvo formirovaniya... // BSUFL, 2022. www.edu.uz
9. O`zbekiston Respublikasi Xalq ta`limini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. www.lex.uz
10. Abdurashidovich N.G. Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence // Gale, 2021.